

SOCIALIZEM HENRIKA TUME

Jože Pirjevec*

UDC 92 Tuma H.: 329.14

Jože PIRJEVEC, university professor at the Faculty of Philosophy at the University of Trieste: THE SOCIALISM OF HENRIK TUMA.

At the beginning of his political activity, Henrik Tuma opted for the liberal bourgeois policy. Seeking to establish contacts with more radical politicians, he associated for a time with the nationally radical students gathered around the newspaper »Omladina« (Youth). After he had abandoned the idea of founding his own party, he joined, in 1908, the socialist movement. His conception of internationalism, owing to the proximity of the ethnic border a very delicate issue, was not a denial of the national idea. For him internationalism was acknowledging each individual nation full rights. At the beginning of the war, he regarded the decision of the German social democracy as right, but later he started to reject it. He adopted more and more radical standpoints. At the end of the First World War he expected that the proletariat would proclaim a free republic of Trieste. After the split in Livorno he abandoned political activity.

V nekem pismu Carlu Sforzi je Benedetto Croce ugotovil, da je treba sicer biti vključen v kakšno stranko, da pa je obenem potrebno ohraniti do nje stalen kritičen odnos.¹ Tega pravila se je Henrik Tuma skozi vse svoje življenje dosledno držal: bil je, kot sam pravi, »politična natura« in mu je bilo težko stati ob strani posebno ko se je nudila priložnost za ustvarjalno delovanje in ko je bilo treba ubirati nova pota za dosego primernih rešitev potrebam časa.² Prav ta nuja po iskanju vedno prikladnejšega, vedno najbolj racionalnega odnosa do dogodkov in ljudi, pa mu ni dovoljevala, da bi hodil »slepo za drugimi« in se podrejal kakršnikoli strankarski disciplini.³ Iz teh vzrokov je najmanj kar lahko rečemo o njegovi politični karieri to, da jo z Dušanom Kermavnerjem označimo kot »spremenljivo«,⁴ čeprav je z druge strani treba ugotoviti, da je Tuma skozi vse svoje življenje ostal zvest osnovni ideji — delu v korist in obrambo slovenskega naroda. Ta zvestoba samemu sebi in svojemu prepričanju, kakor je rastle in se oblikovalo pod pritiskom časa, izkušenj in novih spoznanj, mu je svetovala, da izbere za »motto« svojim Spominom Goethejev stavek:

* Dr. Jože Pirjevec, profesor, Facoltà di Lettere e Filosofia, Trst.

¹ Livio Zeno, Ritratto di Carlo Sforza, Firenze, 1975, str. 428.

² Arhiv Henrika Tume (v privatni lasti) (A. T.), H. Tuma — Ivan Regent, 1. X. 1924 str. 1178; H. Tuma, Iz mojega življenja, Ljubljana, 1937, D. Kermavner, Urednikove dopolnitve, str. 422.

³ A. T., H. Tuma - I. Regent, 1. X. 1942, str. 1182.

⁴ Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana (N. U. K.), Rokopisni oddelek, Zapuščina Dušana Kermavnerja, mapa IV, zapis D. Kermavnerja o H. Tumi.

»Malo je življenjepisov, ki morejo podati čist, miren in stalen napredek podinca.«⁵ Njegov je bil seveda eden od teh redkih.

Henrik Tuma se je rodil 9. julija 1859 v Ljubljani v družini čevljarja, Čeha po rodu, ki je sredi tridesetih let privandral v prestolnico Kranjske in tam odprl delavnico. Henrikova mati je bila Slovenka, doma iz kmečke, dolenske družine. Domače okolje, razpeto med očetovo porajajočo se proletarsko zavestjo in materino kmečko opreznostjo, jezikovno in tudi ideološko razgibano, je mlademu Tumi vtisnilo prepričanje, da ima vsaka medalja dve plati, ki si jih je vredno ogledati, preden si človek o njej ustvari svoje mnenje. Težnja po spoznavanju življenja v vseh njegovih razsežnostih je dala svoj pečat celemu obdobju njegovega formiranja. Malokateri sodobni slovenski intelektualec si je znal tako imenitno prikrojiti svoja študijska leta in spoznati najpomembnejše ambience in skupine avstrijskega ekonomskega, političnega in kulturnega življenja. Prav po Goethejevem receptu so njegovi »Lehrjahre« obenem tudi »Wanderjahre«. Pot ga je zanesla kot domačega učitelja najprej v Trst, kjer je imel priliko spoznati kozmopolitsko družbo mestnih veletrgovcev, nato na Dunaj, kjer je najprej služboval pri uredniku gospodarskega dela pomembnega liberalnega lista Neue Freie Presse, nato pa pri raznih aristokratskih družinah, ki so bile v ozkih stikih z vladnimi in dvornimi krogi, in so mu s svojimi stalnimi potovanji iz rezidence v rezidenco dovolile, da se dodobra seznanil z zapleteno etnično in socialno stvarnostjo habsburške monarhije.⁶

Obenem je na dunajski univerzi študiral pravo in tam leta 1885 dokončal predpisane izpite. Po dveletni praksi v Ljubljani se je 1887 zaposlil na sodišču v Trstu, najprej kot odvetniški kandidat, pozneje pa, ko je opravil doktorski izpit, kot zapuščinski sodnik. Ker ga je navdajala živa narodnostna zavest, je že v tem času začel uvajati slovenščino v uradno prakso, kar je seveda vzbudilo mnogo hrupa in precejšnje nasprotovanje predvsem iredentističnega časopisja. Z nekaterimi kolegi je ustanovil — tako so ne brez fantazije trdili italijanski listi — pravcati »quartetto sciavo«, ki da uganja na sodišču politiko in skuša celo rusificirati preturo.⁷ Sledila so leta službovanja na sodišču v Tolminu in nato v Gorici, kjer je Tuma dosledno vztrajal pri svoji pravici do slovenskega uradovanja. Obenem je začel tudi politično delovati: leta 1895 je kandidiral na listah slovenske narodne stranke in bil izvoljen za deželnega poslanca. Tako se je zapletel v politični boj, ki je bil z ene strani močno nacionalno obarvan (saj je Gorica bila v tem času prizorišče ostrih spopadov med Slovenci in Italijani), z druge strani pa tudi ideološko razgiban, zaradi nasprotij, ki so proti koncu stoletja pogojevala skoraj celotno slovensko politično življenje.⁸ Tuma, ki je medtem odprl svojo lastno odvetniško pisarno in se izkazal za odličnega organizatorja ekonomskega in zadržiškega življenja na Goriškem, se je seveda priključil prvim in skupaj z Andrejem Gabrščkom, talentiranim časnikarjem, urednikom Soče, ustanovil Narodno napredno stranko.⁹ Njen program, ki je bil začrtan marca 1900, je zgovoren dokaz Tumovega prepričanja, da sta narod-

⁵ H. Tuma, *Iz mojega življenja*, cit., Dušan Kermavner, Ivan Cankar in slovenska politika 1918, Ljubljana 1968; Fran Zwitter, *Zlom avstromarksizma pri Slovencih*, *Zgodovinski časopis*, XXVI, 1972, str. 103—138.

⁶ H. Tuma, *Iz mojega življenja*, cit., str. 9—169.

⁷ *Ibidem*, str. 179.

⁸ *Ibidem*, str. 190—234.

⁹ A. T., *Zapisnik občnega zbora narodno-napredne stranke*, str. 129.

nostna in ekonomska osamosvojitve tesno povezani, in njegovega zgodnjega zanimanja za proletarijat. Na njegovo zahtevo je bila namreč v program sprejeta točka, ki je obvezovala stranko, da vsestransko podpre delavsko gibanje, točka; ki so jo pozneje črtali, ko je prišlo do razkola med obema voditeljema.¹⁰

Tuma in Gabršček sta bili premočni osebnosti, da bi mogli dolgo vztrajati pod isto streho: že leto po ustanovitvi Narodne napredne stranke je prišlo med njima do ostrih razprtij, ki so privedle do Tumovega izstopa ne samo iz strankinega izvršnega odbora, temveč tudi iz Trgovske obrtne in Mizarske zadruga.¹¹ Goriški advokat pa je bil preveč aktiven, da bi se mogel zadovoljiti samo s svojim pisarniškim delom. Prav kmalu si je začel iskati novih političnih zaveznikov in si najprej utvarjal, da jih bo našel med narodno radikalnimi študenti, ki so se zbirali okoli lista Omladina. Šlo je za gibanje, ki je nastalo iz opozicije do vsega vodilnega slovenskega sloja, brez strankarskih razlik, in ki je skušalo dati, izhajajoč z narodno-radikalnih stališč, nov zagon umočvirjenemu političnemu življenju naroda.¹² Ena od poglavitnih programskih točk Omladine je bila zahteva po slovenski univerzi, na katero so gledali kot na simbol politične in kulturne zrelosti celega naroda in njegove pravice do enakopravnosti z najbolj razvitimi narodi monarhije. Tuma se je z vso zavzetostjo postavil na stran Omladine, čeprav je izražal, glede sedeža bodoče univerze, svoje posebno stališče. Medtem, ko so namreč slovenski intelektualci zahtevali v en sam glas univerzo v Ljubljani, je on predlagal kot njeno najprikladnejše mesto — Trst.¹³

Henrika Tumo je jadransko pristanišče privlačevalo na prav poseben način; zapeljevalo ga je zaradi možnosti, ki jih je nudilo podjetnim ljudem in prepričan je bil, da se bo v kratkem presnovilo v naravno gospodarsko središče Slovenije.¹⁴ Spomladi 1905 je celo načrtoval, da bo ustanovil v Trstu časopis, s katerim bo napovedal boj okrnelim razmeram slovenskega političnega življenja in razvil »iz največjega trgovskega središča našega juga« kulturno, politično, ekonomsko debato širokega razmaha.¹⁵ Soočenje z italijanskim življenjem, ki ga je Trst vsiljeval slovenskim podjetnikom in intelektualcem, se mu ni zdelo nevarno, nasprotno, prepričan je bil, da bi tako tekmovanje moralo dvigniti umski nivo slovenskega prebivalstva.¹⁶ Zato je vztrajal pri svoji zahtevi po slovenski univerzi v Trstu, ali bolje po utrakvistični italijansko-slovenski univerzi, podobno oni nemško-češki v Pragi, tudi potem, ko mu je ljubljanski župan Hribar, ki je bil na čelu vseučiliškega komiteja, zaupno sporočil, da se Slovencem splača vztrajati na zahtevi po univerzi v kranjskem glavnem mestu. »Proti slovenskemu vseučilišču v Trstu« bi namreč »povzročili Lahi tako uspešno gonjo, da bi bilo že iz teh razlogov ravno tako izključeno, kakor je laško v Trstu iz vladinega načrta izbrisano že danes.«¹⁷

¹⁰ H. Tuma, Iz mojega življenja, cit., str. 250; A. T., H. Tuma - Ludvik Furlani, 24. III. 1906, str. 453.

¹¹ H. Tuma, Iz mojega življenja, cit., str. 245—262.

¹² J. Pierazzi, Problem slovenske univerze v Trstu v avstrijski dobi, Zgodovinski časopis, XXX, 1975 3—4, str. 256—257.

¹³ Ibidem, str. 257.

¹⁴ H. Tuma, Iz mojega življenja, cit., str. 291, 292; A. T., Ferdinand L. Tuma - H. Tuma, 19. V. 1906, str. 741; N. U. K., Rokopisni odderek, Zapuščina Dušana Kermavnerja, mapa IV, H. Tuma - dr. Gregorin, 15. V. 1901.

¹⁵ A. T., H. Tuma - Vladimir Ravnihar, 1. XII. 1905, str. 646, 647; H. Tuma - Karl Triller, 13. IX. 1905, str. 117—120.

¹⁶ H. Tuma, Iz mojega življenja, cit., D. Kermavner, Urednikove dopolnitve, str. 425, 426.

¹⁷ A. T., Ivan Hribar - H. Tuma, 27. I. 1903, str. 23—25.

Kljub previdnim ugotovitvam ljubljanskega župana, ki je dobro ocenjeval odnose sil v jadranskem mestu in je bil dokaj poučen o mnenju dunajskih vladnih krogov, Tuma ni opustil svoje zamisli. V prvem letniku Omladine, leta 1904, je objavil članek, v katerem je zagovarjal svoj projekt s trditvijo, da visoke šole ne smejo ostati odmaknjene od velikih tokov sodobnega življenja, ampak morajo stati v njegovih ključnih vozliščih.¹⁸ Ta trditev je vzbudila živahno polemiko, ki je priklicala zanimanje študirajoče mladine na jadransko пристanišče. Z namenom, da se spozna s tamkajšnjimi prilikami ter da podčrta pomembnost, ki jo pripisuje Trstu v slovenskem ekonomskem in kulturnem življenju, je Omladina sklenila prirediti svoj prvi kongres v jadranskem mestu. Iz diskusij, ki so se razvile v teku manifestacije, pa je postalo očitno, da Tumovih idej o najprimernejšem sedežu bodoče univerze skoraj nihče ni delil. Delegati so namreč soglasno zahtevali slovensko univerzo v Ljubljani. V zaključnem dokumentu so tudi priznali pravico Italijanom do svoje univerze, toda ne v Trstu, češ da to ni samo italijansko mesto. V zvezi s tem stališčem je prišlo do ostrih polemik ne samo z irredentisti, ampak tudi s tržaškimi socialisti, kar je precej ohladilo začetne simpatije narodnih radikalcev za socialno demokracijo.¹⁹

Tuma pa je prav nasprotno z vedno večjo pozornostjo spremljal rast proletarskega gibanja na Primorskem. Že 1903 se je udeležil delavskega shoda v Nabrežini in tudi pozneje se je večkrat udeleževal delavskih srečanj. Voditelji Jugoslovanske socialno-demokratske stranke, ki so čutili pereče pomanjkanje intelektualcev v svojih vrstah, so ga že v tem času snubili, naj sprejme kandidato pri predvidenih volitvah v državni zbor, ne da bi od njega zahtevali niti strogega priznavanja socialističnih načel.²⁰ Tako mu je avgusta 1904 Anton Kristan naravnost očitajoče pisal, da se je umaknil iz javnega življenja in mu predlagal, naj sprejme organizacijo stranke na Goriškem.²¹

V resnici je bil Tuma v tej dobi še dokaj daleč od socialističnih idej, čeprav je čutil potrebo, da se dokumentira, pobliže spozna marksistično literaturo in se je imel za pripadnika levece. Že v dunajskih letih je začel prebirati Marxa, ki ga pa, kot sam priznava, ni povsem razumel. Okrog leta 1903 ga je spet vzel v roke in temeljito preštudiral ter se dokopal do prepričanja, »da so veljavni sistemi verstva, države in človeške družbe nevzdržljivi in da je mogoče rekonstruirati človeško družbo le na realni podlagi gospodarstva.«²² Historični materializem pa je dolgo razumel, pod vplivom Ludwika Gumpłowicza, predstavnika socialnega darwinizma, bolj kot boj razredov, kot boj ras, oziroma nacionalnih skupin.²³ V tem smislu je napisana tudi njegova brošura Jugoslovanska ideja in Slovenci, ki je izšla 1907, iz protesta do hrvaških politikov »novega kurza«, ki so v imenu svojih antihabsburških stališč iskali sodelovanje z Italijani in Madžari ter bili pri tem pripravljene pustiti v nemar specifične slovenske interese.²⁴ V svojem tekstu Tuma odločno izjavlja, da so Slovenci narodna indivi-

¹⁸ J. Pierazzi, cit., str. 257.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ H. Tuma, cit., str. 310.

²¹ N. U. K., Rokopisni oddelek, Zapuščina Dušana Kermavnerja, mapa IV, Anton Kristan - H. Tuma, 6. VIII. 1904.

²² H. Tuma, Iz mojega življenja cit., str. 291; A. T., H. Tuma - Alojz Kraigher, 25. V. 1907, str. 832.

²³ H. Tuma, Iz mojega življenja, cit., str. 290.

²⁴ Janko Pleterski, Politika »novog kurza«, jadranski kompromis in Slovenci, Jugoslovanski istorijski časopis, 3-4, 1975, str. 80, 81.

dualnost v polnem razvoju, ki mora postati zaradi svojega političnega, socialnega in kulturnega napredka, zaradi svojega pomembnega geografskega položaja, na stičišču nemškega, latinskega in slovanskega sveta, eden od temeljnih sestavin bodoče jugoslovanske države.²⁵

V besedilu je govora tudi o socialni demokraciji. Tuma ceni njeno delo in brez pridržkov pozdravlja njeno rast v velikih mestih, kjer je delavski razred zadosti močan. Obenem pa ugotavlja; da sestavljajo pretežno večino južnih Slovanov kmečke množice, ki jih je treba še iztrgati vplivu nazadnjaških in reakcionarnih sil. Temu pa, po njegovem, social-demokracija, kot stranka mestnega proletariata, ne more biti kos. Zato tudi šteje v dolžnost »vsakega politika, ki se bori za jugoslovansko idejo, da ustanovi med svojim plemenom demokratsko ljudsko stranko«.²⁶

Leta 1907, na predvečer prvih splošnih avstrijskih volitev, je Tumi JSDS ponudila kandidaturo v tržaškem okraju. Četudi je bil prepričan, da je stranka v jadranskem mestu odigrala zelo pomembno vlogo s tem, da je organizirala proletariat in ga rešila pred asimilacijo, je ponudbo odklonil.²⁷ V skladu s svojimi prepričanji se je namreč namenil ustanoviti lastno stranko med kmečkimi množicami na Goriškem, da bi jih odtegnil škodnemu vplivu klerikalcev in liberalcev in izboljšal njihove življenjske pogoje. Samo na ta način bi bilo, po njegovem, mogoče vzgajati ljudstvo k socialnim idealom in ustvariti predpostavke za preureditev sodobne družbe.²⁸

Upal je, da se bo mogel opirati v tem podvigu na mlade intelektualce, predvsem na učitelje, med katerimi so bile precej razširjene Masarykove ideje o potrebi širokega in podrobnega ekonomskega, kulturnega in političnega dela za dvig življenjske ravni ljudskih množic in za njihovo osveščanje o lastnih pravicah in moči.²⁹ Takšna »revizionistična« stranka, močna na podeželju, naj bi hodila vstric z »marksistično« stranko v mestih in naj bi služila, po Tumovem mnenju, kot vzorec drugim podobnim silam v Avstriji. Da bi ne storil preuranjenega koraka in se ne zapletel v brezizgledno zadevščino, je vsekakor sklenil počakati izida volitev in se prepričati o smernicah, ki se bodo izkazale za veljavne.³⁰

Rezultati so mu jasno pokazali, da med kmečkimi množicami ni prostora za novo laično stranko, saj se je katoliško gibanje zelo prepričljivo uveljavilo proti vsem tekmečem na podeželju. Edina sila, ki ji je uspelo dokazati — poleg katoliške — svojo življenjskost, je bila socialistična stranka; v Trstu je celo dosegla bleščeč uspeh, saj si je zagotovila kar štiri od petih volilnih mandatov. Tudi na Goriškem je stranka, čeprav ni bil izvoljen noben njen kandidat, dosegla obetajoče rezultate.³¹

Tuma je bil preveč trezen človek, da bi vztrajal na pozicijah, ki so se od samega začetka izkazale majave. »Jaz ne delam, ako nisem gotov uspeha«, tako je pisal 9. julija 1907 pisatelju Alojzu Kraigherju, s katerim je navezal živahno korespondenco, češ, »politika brez uspeha je nonsens«.³² Tako se je 9. marca

²⁵ H. Tuma, *Jugoslovanska ideja in Slovenci*, Gorica, 1907.

²⁶ *Ibidem*, str. 29.

²⁷ A. T., H. Tuma - A. Kraigher, 25. V. 1907, str. 839, 840.

²⁸ *Ibidem*, str. 838, 834a-842a.

²⁹ A. T., H. Tuma - Tone Gosak, 6. VIII. 1906, str. 234; H. Tuma - Ludvik Furlani, 20. VI. 1907, str. 429.

³⁰ A. T., H. Tuma - A. Kraigher, 25. V. 1907, str. 838.

³¹ Vasilij Melik, *Volitve na Slovenskem*, Ljubljana, 1965, str. 290.

1908, po natančni analizi volilnih rezultatov, končno odločil in se vpisal v social-demokratsko stranko. Da bi na uspešen način opravil svoje politično delo, je v prvem trenutku načrtoval, da bi se postavil na čelo celega socialističnega gibanja dežele, brez nacionalnih razlik. Furlani mu je ugovarjal, da imajo znotraj stranke narodnostni spori znatno težo, ter mu kot primer navajal Trst, kjer da ni velike razlike med stališči socialista Pagninija in irredentista Rizzija.³³ Tuma pa je trdil, da so na Goriškem razmere popolnoma drugačne: »Ne poznaš razmer, ako prisposodbljaš to socialnodemokratsko stranko oni ... v Trstu. Furlanski značaj na sebi je docela različen od italijanskega in kolikor jaz poznam socialdemokratsko strujo v Krminu, Gradišču, Tržiču in Gradežu, nima prav nobenega šovinističnega italijanskega značaja.«³⁴

Tuma ni uspel, da bi se postavil na čelo slovensko-furlanskega socialističnega gibanja, pa tudi znotraj JSDS se ni utegnil uveljaviti tako, kakor bi si želel. Pozneje je napisal v nekem članku, da je bilo mogoče označiti vse politično delo med slovenskim proletariatom pred vojno z dvema imenoma: Anton Kristan na desnem, Etbin Kristan pa na levem krilu. »Stala sta si oba kot politika ostro nasproti. Anton Kristan oprt na svoje ekonomične zavode, Etbin Kristan na publicistiko in stroge politične organizacije.«³⁵ Čeprav ni zagovarjal premočnih ekonomskih interesov Antona Kristana za zadruge in hranilnice, ter je bil po ideološkem prepričanju bliže adlerjanskemu reformizmu Etbina Kristana, se Tuma ni vmešal v njun spor ter skušal zavzeti v stranki nevtralno stališče. Nameraval ji je biti na razpolago kot »veščak«, češ da kot »neproletarec« ne sme v njej sejati razdora samo zato, da bi okrepil svoje osebne pozicije.³⁶

Kljub pristopu socializmu je njegova nacionalna zavest ostala zelo živa. Tistim socialistom, ki so razlagali internacionalizem kot zanikanje nacionalne ideje, je Tuma odgovarjal, »da socialna demokracija pod internacionalo ne razume ne protinarodnih in ne anacionalnih tendenc, temveč polno priznavanje pravic vsaki narodnosti posebej, torej princip polne avtonomije.«³⁷ Izhajajoč iz tega prepričanja je zavzel odločno stališče v sporu, ki je nastal med italijanskimi in slovenskimi socialisti leta 1911, ko so Puecher in nekateri njegovi somišljeniki v tržaškem občinskem svetu glasovali za podporo šolskim ustanovam, ki so bile pod okriljem Lege Nazionale in proti onim, ki jih je ustanovila Ciril-Metodova družba. Tuma je ugotavljal, da bi se morali postaviti social-demokrati v zaščito vseh kulturnih potreb prebivalstva, v prepričanju, da je mogoče rešiti pereča narodnostna vprašanja samo s stališč pravilno pojmovanega internacionalizma.³⁸

Še pred svojim pristopom k stranki je tožil, da je Avstrija zgradila med Slovenci in Italijani v Primorju »kitajski zid«, da bi tako zavarovala svojo hegemonijo in trdil, da »so veliki politični interesi, kateri Slovence naravnost silijo, da iščejo dotiko z italijanskim življenjem«. Samo če bi prišlo do takih stikov,

³³ N. U. K., Rokopisni oddelek, Zapuščina Dušana Kermavnerja, H. Tuma - A. Kraigher, 9. VII. 1907.

³⁴ A. T., L. Furlani - H. Tuma, 12. III. 1908, str. 449-452.

³⁵ A. T., H. Tuma - L. Furlani, 24. III. 1908, str. 453-455.

³⁶ N. U. K., Rokopisni oddelek, Zapuščina D. Kermavnerja, mapa VI.

³⁷ H. Tuma, Iz mojega življenja, D. Kermavner, Urednikove dopolnitve, str. 436; A. T., H. Tuma - Valentin Komavli, 7. I. 1920, str. 1286.

³⁸ H. Tuma, Iz mojega življenja, cit., str. 437.

³⁹ Ibidem, str. 443; Angelo Ara, Ricerche sugli austro-italiani e l'ultima Austria, Rim, 1974, str. 141-171.

bi bilo mogoče opomniti Avstrijo, »da se mi Slovani ne damo stiskati ob steno germanstvu, tem manj na tako malenkosten in ostuden način, kakor se je to do sedaj godilo.«³⁹ Z leti je Tumov odpor do habsburškega režima, ki je očiten iz teh besed, še okrepil, čeprav je nadalje upal, da bo socialni demokraciji uspelo preoblikovati Avstrijo. Tisto Avstrijo, ki je pripravljala, takšna kakršna je bila, južnim Slovanom gospodarsko in kulturno smrt.⁴⁰ Ko je tako 29. junija 1914 na zboru JSDS Anton Kristan razglasil delegatom pretresljivo novico o atentatu v Sarajevu in predlagal resolucijo, ki naj s človečanskega stališča obsodi atentat, je Tuma v skladu s svojimi stališči odločno protestiral, češ da delavska stranka ne more imeti nič skupnega s habsburškimi nadvojvodi.⁴¹

Začetek vojne je hudo okrnil delo JSDS, ki je prav v tistem času, tudi pod Tumovim pritiskom, prenesla svoj izvršni odbor spet v Trst. Med onimi voditelji, ki niso bili poklicani pod orožje, se je v tem času razvila živahna debata, kakšno stališče zavzeti do nemških in avstrijskih socialistov, ki so podprli vojno politiko berlinske in dunajske vlade. To tudi pod pritiskom tržaških delavcev, ki so prihajali, kot se spominja Regent, v prostore stranke in zahtevali, naj se spoštujejo protivojni sklepi II internacionale.⁴² Iz korespondence med Regentom in Tumo iz tega časa je razvidno, da sta oba politična delavca imela glede tega vprašanja precej nasprotna stališča. Medtem ko je prvi trdil, da je treba obsoditi oportunistem nemških in avstrijskih socialistov, se je Tuma strinjal s Kautskym, »da stranka ne more iti proti vojski, ker gre za odločilne spremembe v sestavu evropskih držav, v sestavu vseh političnih strank in danes ne more vedeti najbistroumnejši politik in državnik kak bođe rezultat, ali že zmagovite ali že nesrečne vojne, za premembo notranje strukture evropskih držav.«⁴³

Nič niso pomagali Regentovi ugovori, da ne gre jahati slovenskega konja na nemški način;⁴⁴ Tuma je bil prepričan, da bodo iz »orjaškega viharja, ki tuli nad celo Evropo«, izšle kot zmagovalke centralne sile in da bo »najmočnejša socialno-demokratska stranka«, ki je nemška, v trenutku zmage nastopila solidarno z vso internacionalo. Zaradi tega se mu ni zdelo primerno, da bi JSDS pretrgala z njo in ubrala svoja lastna pota.⁴⁵

Vero v moč centralnih sil je Tuma delil z voditeljem italijanskih socialistov v Trstu, Valentinom Piñtonijem. Aprila 1915 je prišlo na pobudo poslednjega do zaupnega sestanka predstavnikov obeh socialno-demokratskih strank, kate-rega se je udeležil tudi goriški advokat. Ob tej priliki je prišlo do razprave o odnosu, do bližnjega vstopa Italije v vojno. Po splošnem mnenju, naj bi avstrijske čete ne bile dovolj močne, da bi se uprle napredovanju italijanskih sil, katerim naj bi bil Trst brez odpora prepuščen. V pričakovanju te možnosti so se socialni-demokrati strinjali v ugotovitvi, da je treba proglasiti internacionalizacijo Trsta in avtonomijo njegovega ozemlja. To naj bi imelo dovolj raz-maha, da bi moglo zagotoviti mestu čim večji ekonomski razvoj. Govora je bilo o tržiškem okraju do Soče, zaradi tamkajšnjih ladjedelnih, o Žavljah, Miljah in o vsej Dolinski občini, kjer naj bi zrastle veliki industrijski obrati. Že prej

³⁹ A. T., H. Tuma - V. Ravnihar, 2. IV. 1906, str. 650, 651.

⁴⁰ H. Tuma, Iz mojega življenja, cit., D. Kermavner, Urednikove dopolnitve, str. 439.

⁴¹ Janko Pleterski, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo, Ljubljana, 1971, str. 10.

⁴² Ivan Regent, Spomini, Ljubljana, 1967, str. 85.

⁴³ A. T., H. Tuma - I. Regent, 23. IX. 1914, str. 1041, 1042.

⁴⁴ A. T., I. Regent - H. Tuma, 30. IX. 1914, str. 1047.

⁴⁵ A. T., H. Tuma - I. Regent, 23. IX. 1914, str. 1042.

sta Tuma in Pittoni prišla do zaključka, da je treba na tak način razširiti tržaško ozemlje ne samo iz ekonomskih razlogov temveč tudi zaradi potrebnega ravnovesja med okoliškim slovensko-furlanskim prebivalstvom ter iredentistično večino v mestu samem. Strinjala sta se tudi, da je treba povezati vse zadruge iz okolice z velikim konsumnim društvom v Trstu, ki naj bi tako postalo gospodarsko srce mesta. Po trditvah goriškega advokata je bil Pittoni gotov zmage centralnih sil in je računal na podporo Nemčije, ki naj bi prepustila Trst delavskemu gibanju. Tuma je s svoje strani gojil isto upanje, ker je od nemške uveljavitve pričakoval velik gospodarski razvoj Primorja in zagotovilo, da bodo Trst, Reka in Gorica pripadle Slovincem. »Nemci se mi niso zdeli nevarni, nasprotno, bi se bili morali opirati proti Italijanom in proti Avstriji na slovenski in socialistični element. Glede izida vojne sem pa že takrat izrekel mnenje: ako pristopi Amerika je poraz centralnih sil gotov, ako ne, je zmaga Entente jako dvomljiva.«⁴⁶

Ker se spomladi leta 1916 Washington še ni odločil za prelom svoje nevtralnosti, je bil Tuma vedno bolj prepričan, da je konec vojne blizu in da je treba obnoviti politično delo, zato da bi social-demokracija takoj po sklepu miru zasedla svoji moči primerno mesto v politični areni. Prepričan o pomenu tiska (pred vojno je bil urednik socialistične revije *Naši zapiski*), se je obrnil na Pittonija in ga prosil, naj bi italijanski tržaški socialisti finančno podprli izdajanje slovenskega lista.⁴⁷ Kot je razvidno iz nekega Regentovega pisma, je bilo uredništvo Laboratoreja pripravljeno priskočiti na pomoč slovenskim tovarišem, katerim je vlada tik pred vojno preprečila izdajanje skoraj vseh časopisov. Na koncu pa je prevladalo Regentovo mnenje, da si stranka ne more dovoliti, da bi stala na tujih nogah. »Nismo spregovorili ko je bilo treba«, je Regent nekoliko očitajoče pisal Tumi, »in ko je bila naša dolžnost spregovoriti. Molčimo še nadalje...«⁴⁸

V nasprotju s temi nasveti pa je Tuma leta 1916 skušal poživiti politično diskusijo, kljub strogi prepovedi oblasti; pod vtisom vojnih strahot, se je namreč prikopal do spoznanja, da mora korenito prerešetati svoja prepričanja. Če je v začetku vojne občudoval nemško socialno demokracijo, pa je sedaj vedno bolj odkrival njene hibe in napake. Ni samo zanemarila političnega dela in ga prepustila rokam buržoazije, dala je tudi prevelik poudarek sindikalnim in kulturnim organizacijam ter tako ustvarila ogromno birokracijo, ki je okrnila sile proletariata. »Nemška socialno-demokratska stranka s svojimi milijoni mark nabranega premoženja ter celo hierarhijo lastnega uradništva ni imela nikdar najmanjše politične moči... Ta organizacija je postala bolj odvisna od države nego od lastne politične stranke... Ta odvisnost skupne organizacije od države morala je privedi do čina 4. VIII. 1914.«⁴⁹

Pri obsojanju nemške socialne-demokracije je Tuma imel v mislih tudi avstrijsko in jugoslovansko. Strinjal se je z Rozo Luxemburg, ki je denuncirala globoko krizo stranke in zahtevala njeno preobnovo.⁵⁰ V zvezi s to težnjo po vrnitvi k izvoru, je Tuma predlagal, ko je bil 1916 izvoljen v centralni komite

⁴⁶ A. T., H. Tuma - I. Hribar, 7. II. 1929, str. 10, 11.

⁴⁷ J. Pleterski, *Prva odločitev...*, cit., str. 190.

⁴⁸ A. T., I. Regent - H. Tuma, 10. VIII. 1916, str. 1050, 1051.

⁴⁹ A. T., H. Tuma - I. Regent, 12. V. 1917, str. 1059.

⁵⁰ H. Tuma, *Iz mojega življenja*, cit., str. 352.

JSDS, »da se sprejme kot direktiva radikalna smer, predvsem da se ločijo politične organizacije od strokovnih in ekonomičnih. Politične organizacije morajo prevzeti vodstvo in ves politični boj, ki ne sme biti drugačen nego revolucionaren po načelih mladega Karla Marxa«. ⁵¹

Ruska revolucija in vstop Združenih držav v vojno je v naslednjih mesecih še podkrepil njegovo prepričanje, da morajo slovenski socialisti izdelati lasten politični in nacionalni program in da ne smejo nikomur več dovoliti, da bi govoril v njihovem imenu. Ko je spomladi 1917. začela krožiti misel o sklicanju socialdemokratske internacionalne konference v Stockholmu, na kateri naj bi se razvila diskusija o možnosti miru, se je Tuma takoj zavzel za sodelovanje na njej. V Trstu je prišlo do skupne seje italijanskih in slovenskih socialistov, ki so odločili, da bo vsaka stranka poslala v Stockholm svojega zastopnika: Pittonija in Tumo. ⁵²

V trenutku ko je postajalo vedno bolj jasno, da so centralne sile izgubile vojno in da utegne postati slovensko ozemlje predmet pohlepa sosednjih držav, je Tuma pisal tovarišu: »Mi slovenski socialni demokrati bi imeli pač mnogo povedati, ravno ker smo majhni in nepoznani, kljub temu pa zavzemamo morda najvažnejše stališče v gospodarstvu Evrope. Zapiramo pot Germanom in Magyarom do Adrije, Italijanom na Balkan. Zagodeni smo tako med velike narode, da vsak želi prej ko slej iztrebiti nas, da preko naših trupel raztegne svoje gospodarstvo in svojo kulturo. Skoraj bi človek rekel glede našega naroda, ko pošilja svoje zastopnike na konferenco: »Morituri te salutant«. No, za svojo osebo sem menda dobro pripravljen na vsako vprašanje glede nas in dam tudi, upam vsaj, točen in rezek odgovor«. ⁵³

K temu borbenemu stališču ga je silila predvsem politika avstrijske socialne demokracije, ki je sprejela sicer zimmerwaldsko geslo o miru brez aneksij in kontribucij, zavrnila pa zahtevo po samoodločbi narodov. Kar se posebej tiče slovenskega naroda, so dunajski social-demokrati celo izjavili, da je premajhen, z druge strani pa da je njegova geografska pozicija preveč pomembna za celo Evropo, da bi bilo mogoče upoštevati njegove narodnostne zahteve. V polemiki s temi trditvami je Tuma ugotavljal, da je »Slovenski narod krepka individualnost tako kakor nemška in italijanska« in da »ravno po socialističnem principu ne sme prihajati v poštev bogatost in premoč enega naroda nad drugim«, češ, »najmanjši narod je poleg največjega in najmogočnejšega, sicer ne enak pač pa enakopraven«. ⁵⁴

Te svoje teze je v avgustu 1917 poudaril tudi v posebni spomenici, ki jo je napisal za Stockholmsko konferenco na Dunaju, kjer se je udeležil posvetovanj v zvezi s pripravami na srečanje socialistov v švedski prestolnici. V času svojega dvotedenskega bivanja v glavnem mestu je imel možnost delati v biblioteki Vojnega ministrstva, kjer je dobil v roke zaupne papirje o Sonninovem in Pašičevem srečanju v Londonu (do katerega pa ni prišlo), aprila 1917. Iz njih je sklepal, da je srbski ministrski predsednik izrazil italijanskemu zunanjemu ministru nezanimanje svoje vlade za hrvaške in slovenske zemlje, ter zahteval za Srbijo samo Bačko in Banat na severu, Črno goro, pravoslavne dele Dalma-

⁵¹ A. T., H. Tuma - V. Komavli, 7. I. 1920, str. 1286.

⁵² J. Pleterski, Prva odločitev . . . cit., str. 195; A. T., H. Tuma - V. Komavli, 5. V. 1917, str. 1259.

⁵³ A. T., H. Tuma - V. Komavli, 5. V. 1917, str. 1259, 1260.

⁵⁴ A. T., H. Tuma - I. Regent, 12. V. 1917, str. 1058.

cije in Solun na jugu. S svoje strani naj bi mu Sonnino potrdil, da hoče Italija gospodovati na Jadranu, ne namerava pa zasesti več slovenskega in hrvaškega teritorija kot je nujno potrebno.⁵⁵ V glavnih potezah so bile te informacije točne predvsem kar se tiče pripravljenosti Srbov, da Italiji prepuste Jadran z njegovimi glavnimi pristanišči. To je izredno vznemirilo Tuma, ki je v skrbi za usodo slovenskega naroda v svoji spomenici ugotovil, da Avstrija ne sme propasti, ampak da jo je treba ohraniti in jo seveda korenito preoblikovati v jadransko-podonavsko-balkansko federacijo. Mednarodne socialno-demokratske sile bi se morale, po njegovem, z vsem svojim prestižem zavzeti za doseg take rešitve, ki bi bila edina zares primerna in pravična.⁵⁶

Spomenica pa je ostala v miznici tudi zaradi nasprotij, ki so nastala med voditelji JSDS glede odnosa do dunajske direkcije stranke. Medtem ko je Tuma trdil, da je treba odkrito napasti oportunistem Rennerja, Seitza, Ellenbogna, pa so ostali Slovenci, s Kristanom, Kopačem in Čobalom na čelu, na stališčih, ki so bila blizu dunajski centrali, ter mu preprečili, da bi docela izrazil svoje oporečništvo.⁵⁷ V drugi polovici 1917. je Tuma še okrepil svoje radikalne pozicije »glede revolucionarizma, internacionalizma in razrednega boja v državi in proti državi«.⁵⁸ Osnovni pojmi, ki bi morali voditi politično delo stranke so bili po njegovem mnenju še vedno tisti, ki jih je francoska revolucija zapisala na svoje zastave: »Svoboda, enakost in bratstvo«. »Kar je bilo novega v stremljenju Karla Marxa«, tako je pisal tovarišu, »je bilo to, da je uvidel, da nikdo ni v stanu priboriti onih velikih ciljev nego delavec in zato je vsled njega in po njem revolucionarno gibanje vsega človeštva, ki je prvič prišlo do izraza 1789., postalo predvsem gibanje delavstva«.⁵⁹

Bolj se je bližal konec vojne bolj je rastlo Tumovo prepričanje, da se imajo Slovenci bati tako zmage centralnih sil kakor zmage Entente. V vsakem primeru jim je pretilo, da postanejo plen tujca; zaradi tega je videl »v obeh slučajih za slovenski narod le eno rešilno pot v smislu proletarskega demokratizma«.⁶⁰ Tudi pod vplivom oktobrske revolucije je zavračal vsako popuščanje in vsak kompromis z meščanskimi strankami, tudi in predvsem kar se tiče narodnostnega vprašanja.⁶¹ Če je še spomladi 1917 stal na pozicijah Haaseja in Longueta, ki sta trdila, da je revolucija v Rusiji v osnovi končana in da je padec carskega režima postavil pogoje za doseg miru, je proti koncu leta pod vtisom oktobrskih dogodkov in vala stavk, ki je zajel celo Avstrijo, začel resno misliti na možnost uveljavitve proletariata tudi v dvojni monarhiji.⁶² Obetal si je, da se mu bo posrečilo zbrati v Ljubljani, decembra 1918, ob priliki zbora JSDS, najvidnejše člane avstrijske socialne demokracije, od Bauerja do Rennerja, pa do Šmerala in Modračka, in jih prepričati, naj v monarhiji obnove mednarodno vzajemnost in s tem dajo dober vzgled vsej Evropi.⁶³ Do tega ni prišlo tudi zaradi omahovanj

⁵⁵ A. T., H. Tuma - I. Hribar, 7. II. 1929, str. 13, 14.

⁵⁶ Dragovan Sepič, Italija, saveznici i jugoslavensko pitanje 1914-1918, Zagreb, 1970, str. 227; J. Pleterski, Prva odločitev..., cit., str. 198; A. T., H. Tuma - I. Hribar, 7. II. 1929, str. 13, 14.

⁵⁷ A. T., H. Tuma - Albin Prepeluh, 27. X. 1917, str. 892; H. Tuma - A. Kristan, 27. X. 1917, str. 895.

⁵⁸ A. T., H. Tuma - Rudolf Golouh, 6. XI. 1917, str. 905.

⁵⁹ A. T., H. Tuma - V. Komavli, 5. V. 1917, str. 1261.

⁶⁰ J. Pleterski, Prva odločitev..., cit., str. 219; H. Tuma, Iz mojega življenja, D. Kermavner, Urednikove dopolnitve, str. 447.

⁶¹ A. T., H. Tuma - V. Komavli, 7. I. 1920, str. 1287.

⁶² A. T., H. Tuma - I. Regent, 12. V. 1917, str. 1917; H. Tuma - R. Golouh, 6. XI. 1917.

⁶³ A. T., H. Tuma - A. Kristan, 11. XII. 1917, str. 925.

in negotovosti voditeljev JSDS, ki se niso čutili sposobne, da bi se zapletli v preveč velikopotezno politiko.⁶⁴ Vendar se je pozneje pod zagonom Tumovih argumentacij glavni štab stranke med kongresom v Ljubljani 1917. postavil, prvi v Avstriji, »na stališče ruske revolucije«.⁶⁵ Pod vtisom tega uspeha se je Tuma udeležil konec januarja 1918 konference predstavnikov levih tokov avstrijske socialne demokracije, sklicane na Dunaju, in tudi tam skušal uveljaviti svoje internacionalistične teze. Šlo pa je za načrte in račune, ki so bili daleč od stvarnosti. Zastonj je Tuma zagovarjal prepričanje, da bi ravnotežje sil v Evropi bilo zagotovljeno samo, če bi se oblikovala zvezna država Poljakov, Čehoslovakov, avstrijskih Nemcev in Jugoslovancev. Nezaupanje v možnost obstanka nadnarodnega državnega telesa v Srednji Evropi, je načelo vero tudi najbolj prepričanih avstromarksistov, ter sililo celo Otta Bauerja, da podčrta nujno, v primeru propada Avstrije, združitve nemških dežel monarhije z Nemčijo.⁶⁶

Iste težnje po iskanju rešitve izven socialističnih doktrin v zmagoslavnem narodnostnem partikularizmu, so se pojavile z vedno večjo močjo tudi znotraj JSDS. Vedno več njenih članov se je pridružilo »mladinom«, ki so bili za samostojno in svobodno, pa čeprav meščansko jugoslovansko državo.⁶⁷ Z brezupno silo se je Tuma skušal upreti tem težnjam, ki so se mu zdele izdajalstvo nad proletarskim internacionalizmom, a brez uspeha. Ko je v prvih mesecih 1918. »prekipelo« navdušenje za Jugoslavijo, je Antonu Kristanu, ki je postal eden od glavnih pobudnikov novega toka, uspelo, da ga popolnoma osami in usmeri stranko po tračnicah »deklaracijskega« gibanja.⁶⁸

Čeprav so ga potisnili v stran, ga napadali v časopisih in ga stavili na sramotni oder, Tuma ni nehal širiti svoje misli o vstaji »združenega internacionalnega evropskega proletariata«.⁶⁹ Njegov pa je bil glas vpijočega v puščavi: tok dogajanja je šel v drugo smer, ker ni bilo v monarhiji, kljub obupnim razmeram v katerih se je znašel proletariat, nikakršnih pogojev za izbruh vstaje po ruskem vzorcu. Tuma, ki so ga slovenski socialisti razočarali, je upal, da bo našel več posluha pri italijanskih tovariših in je ponudil sodelovanje Valentinu Pittoniju, ki pa ga je odklonil. Kot sam piše, je vodja italijanskih socialistov v Primorju trdil, da bo mogla stranka razviti resno politično delo samo ko bo spet prišlo do urejenih pogojev, torej po vojni.⁷⁰ Tuma pa se ni odpovedal svojemu upanju o možnosti socialne palingenenze niti na predvečer propada Avstro-Ogrske. V Trstu se je namreč takrat razširila vest, da avstrijske oblasti ne bodo nasprotovale, če se delavstvo polasti mesta. V noči ob polomu, tako poroča Tuma, so se italijanski in slovenski socialdemokratski zastopniki ure in ure posvetovali, ali naj oklicajo svobodno tržaško republiko ali ne.⁷¹ Tuma je pričakoval, da bodo to storili in si obetal, »da bi bila delavska zasedba magistrata in oklicanje tržaškega avtonomnega mesta največji dogodek ob koncu vojne, ki bi utegnil ali navesti ves nadaljni zgodovinski razvoj popolnoma v smislu 14 Wilsonovih

⁶⁴ A. T., A. Kristan - H. Tuma, b. d., str. 928.

⁶⁵ A. T., H. Tuma - V. Komavli, 7. I. 1920, str. 1287.

⁶⁶ H. Tuma, Iz mojega življenja, cit., str. 363.

⁶⁷ H. Tuma - Uredništvu lista »Naprej«, 7. III. 1918, str. 939; H. Tuma - A. Kristan, 7. III. 1918, str. 940.

⁶⁸ A. T., H. Tuma - V. Komavli, 7. I. 1920, str. 1287.

⁶⁹ J. Pleterski, Prva odločitev..., cit., str. 209.

⁷⁰ A. T., H. Tuma - I. Regent, 12. VI. 1918, str. 1096; 19. X. 1919, str. 1106.

⁷¹ A. T., H. Tuma - I. Hribar, 7. II. 1929, str. 11, 12.

točk ali pa bi vsaj imel za Slovence in za Trst ogromen pomen«, saj bi v najslabšem primeru privedel do internacionalne zasedbe tržaškega ozemlja.⁷²

Seveda so to ostale le pobožne želje, ki pa nam potrjujejo kako tesno so bili v zavesti Henrika Tume povezani patriotični in socialistični ideali; isti ideali, ki so mu narekoval pozneje, da stopi v italijansko socialistično stranko, saj je le v njej »videl zagotovljene tudi svoboščine slovenskega in hrvaškega naroda« v okviru Italije.⁷³ Ko je prišlo do razkola v Livornu se ni priključil, kot večina Slovencev, komunistični struji, v prepričanju, da je sicer italijanski narod goden za revolucijo, ne pa intelektualci, ki ga vodijo, ter v mnenju, da ne gre sprejemati vmešavanja ruske internacionale v zadeve posameznih držav in strank.⁷⁴ Po Livornu se je odtegnil vsakemu političnemu delu. Kmalu je pod pritiskom fašističnega terorja zapustil Gorico in se preselil v rodno Ljubljano, kjer je vse do smrti, 1935. leta, s svojo neutrudno angažiranostjo bogatil slovensko kulturno in javno življenje.⁷⁵

⁷² H. Tuma, Iz mojega življenja . . . , cit., str. 382.

⁷³ A. T., H. Tuma - I. Regent, b. d., 1103; N. U. K., Rokopisni oddelek, Zapuščina Dušana Kermavnerja, Zapis o H. Tumi.

⁷⁴ A. T., H. Tuma - Nino Furlan, 29. XI. 1920, str. 1135-1338; Poročilo za bodočo ureditev deželne avtonomije v Julijski Benečiji, str. 1540, 1541.

⁷⁵ H. Tuma, Iz mojega življenja . . . cit., D. Kermavner, Urednikove dopolnitve, str. 419; A. T., H. Tuma - A. Kristan, 17. V. 1924, str. 1005